

PAPER DETAILS

TITLE: KARISIK LEHÇELİ ESERLERDE KULLANILAN FARKLI BİR KARSILASTIRMA YAPISI:

{+dAn köre}

AUTHORS: Ali Ihsan YAPICI

PAGES: 757-768

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1466239>

KARIŞIK LEHÇELİ ESERLERDE KULLANILAN FARKLI BİR

KARŞILAŞTIRMA YAPISI: {+dAn köre}

Ali İhsan YAPICI*

ÖZ

Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin oluşumuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş; farklı lehçe özelliklerini barındırdıkları için *karişık dilli eserler* diye adlandırılan metinlerle ilgili tartışmalar, Türkoloji alanını uzun bir müddet meşgul etmiştir. Ancak bu iki meselede de henüz tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Söz konusu eserlerin oluşumu ve Türk dili tarihi içindeki yeriyle ilgili üç temel görüş hâkimdir. Birinci görüşe göre Anadolu merkezli Oğuz Türkçesi Eski Türk yazı dili geleneğine Oğuzca unsurların karışmaya başlamasıyla aşamalı olarak yazı dili hâline gelmiştir. İkinci görüşe göre karışık lehçeli eserler, Orta Asya kökenli müelliflerin göçler yoluyla daha sonra geldikleri Anadolu sahasında ikinci lehçe olarak edinmiş oldukları Oğuz Türkçesiyle kendi ana lehçelerini karıştırmaları suretiyle meydana gelmiştir. Üçüncü görüşe göre Oğuzca, Horasan ve civarında yaşamaya devam eden Oğuz unsurlarının Eski Türk yazı dili geleneğine sahip Türk boylarıyla etkileşimleri sonucunda bu bölgede yazı dili hâline gelmeye başlamış, karışık lehçeli eserler diye adlandırılan metinler de bu bölgede yazılmışlardır.

Bu çalışmanın amacı karışık lehçeli eserlerle ilgili tartışmalara doğrudan müdahil olmak değildir. Eldeki verilerden hareketle konuya farklı bir bakış açısı getirme amacındaki çalışmamızda, karışık lehçeli eserler içerisinde gösterilen *Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik*, *Kitâb-ı Ferâ'iz*, *Karişık Dilli Kur'an Tercümesi* ve *Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi* adlı eserlerde karşılaştırma işlevinde kullanılan ve diğer tarihî lehçelerde örneğine rastlanmayan {+dAn köre} yapısı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karışık lehçeli eserler (Karışık dilli eserler), karşılaştırma, {+dAn köre} yapısı

A DIFFERENT COMPARISON STRUCTURE USED IN MIXED DIALECT WORKS:

{+dAn köre}

ABSTRACT

Various opinions have been put forward on the formation of the written language based on Oghuz Turkish and the discussions about the texts called mixed language works because they contain different dialect features which have occupied the field of Turcology for a long time. However, no full consensus has been reached on these two issues yet. Three main views are dominant about the formation of mixed dialect works and their place in the history of Turkish language. According to the first view, Anatolian centered Oghuz Turkish gradually became a written language with the mixing of Oghuz elements with the Old Turkish written language tradition. According to the second view, the mixed dialect works were formed by the authors of Central Asian origin mixing their native dialects with Oghuz Turkish, which they acquired as the second dialect in the Anatolian region, where they came later through migrations. According to the third view, as a result of the interaction of the Oghuz elements, who continued to live in and around Khorasan, with the Turkish tribes who have the tradition of the Old Turkish written language, it started to become the written language in this region, and the texts called mixed dialect works were also written in this region. The aim of this study is not to directly engage in discussions on works of mixed dialect. Rather, the essay aims to bring a different perspective to the subject based on the available data. The works titled *Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik*, *Kitâb-ı Ferâ'iz*, *Karişık Dilli Kur'an Tercümesi*, *Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi* which are regarded as mixed dialect works will be treated in terms of the {+dAn köre} structure which is used for comparison purposes and not seen in other historical dialects.

Keywords: Works of mixed dialect (Works of mixed language), comparison, {+dAn köre} structure

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın. ayapici@adu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9084-1596>

GİRİŞ

Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin oluşumu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş; farklı lehçe özelliklerini barındırdıkları için *karışık dilli eserler*** diye adlandırılan metinlerle ilgili tartışmalar, Türkolojiyi uzun bir müddet meşgul etmiştir (bk. Korkmaz 2013). Ancak bu iki meselede de henüz tam bir fikir birliğine varılamamıştır.

Gerek Oğuz Türkçesinin oluşumu gerekse söz konusu eserlerin Türk dili tarihi içindeki yeriyle ilgili üç temel görüş hâkimdir. Birinci görüşe göre Anadolu merkezli Oğuz Türkçesi Eski Türk yazı dili geleneğine Oğuzca unsurların karışmaya başlamasıyla aşamalı olarak yazı dili hâline gelmiştir. İlk kez Reşit Rahmeti Arat'ın ortaya attığı bu görüş, Sadettin Buluç, Zeynep Korkmaz, Mustafa Canpolat, Mecdut Mansuroğlu ve Muharrem Ergin gibi araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. İkinci görüşe göre karışık lehçeli eserler, Orta Asya kökenli müelliflerin göçler yoluyla daha sonra geldikleri Anadolu sahasında ikinci lehçe olarak edinmiş oldukları Oğuz Türkçesiyle kendi ana lehçelerini karıştırmaları suretiyle meydana gelmiştir. Söz konusu görüş, Arat'ın aşamalı geçiş teorisini çürütmek amacıyla yazdığı yazısında Şinasi Tekin tarafından ortaya atılmıştır. Üçüncü görüşe göre Oğuzca, Horasan ve civarında yaşamaya devam eden Oğuz unsurlarının Türk yazı dili geleneğine sahip Türk boylarıyla etkileşimleri sonucunda bu bölgede yazı dili hâline gelmeye başlamış, karışık lehçeli eserler diye adlandırılan metinler de bu bölgede yazılmışlardır. Doerfer tarafından ortaya atılan bu görüş, başlangıçta aşamalı geçişi savunan Zeynep Korkmaz tarafından da kabul görmüştür (Doğan 2020: 10-41).

Bu çalışmanın amacı karışık lehçeli eserlerle ilgili tartışmalara doğrudan müdahil olmak değildir. Eldeki verilerden hareketle konuya farklı bir bakış açısı getirmeyi amaçlayan bu çalışmamızda, karışık lehçeli eserler içerisinde gösterilen *Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik*, *Kitâb-ı Ferâ'iz*, *Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi**** ve *Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi* adlı eserlerde karşılaştırma işlevinde kullanılan ve diğer tarihi lehçelerde örneğine rastlanmayan {+dan köre} yapısı ele alınacaktır.

Karışık lehçeli eserlerde farklı bir karşılaştırma yapısı

Türkçenin tarihî seyri içinde karşılaştırma işlevi için birçok ek ve yapı kullanılmıştır. Köktürkçe döneminde karşılaştırma görevi ayrılma hâli görevindeki bulunma hâli eki ile sağlanmaktaydı:

ötügen yışda yig idi yok ermiş
“Ötüken dağlarından daha iyi (bir yer) asla yok imiş.”

ıgar oğlanuñuzda taygunuñuzda yegdi igidür ertigiz
“(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz.” (Tekin 2003: 114)

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kör-* fiilinin {-U} zarf-fiil ekiyle kalıplaşması sonucunda oluşan *körü* edatının ilk örnekleri görülmektedir. Çalışmamıza konu olan karşılaştırma işlevindeki {+dan köre} yapısı, bu dönem metinlerinde {+DA körü} şeklinde kullanılmıştır.

altun sarıgınta körü eşiş karası **yeg**
“Altın(in) sarısından tencere(nin) karası daha iyi(dir).” (Li 2004: 318)

** Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus söz konusu metinler için kullanılan *karışık dilli eserler* terimidir. Bu eserlerde iki farklı dilin özellikleri değil, Türkçenin iki lehçesine ait özellikler bir arada kullanıldığı için bunlara *karışık lehçeli eserler* demek daha yerinde olacaktır (Akar 2018: 59-64). Bu sebeple, çalışmamızda *karışık lehçeli eserler* terimi tercih edilmiştir.

*** Bahse konu eserlerin *karışık lehçeli eserler* şeklinde adlandırılması yönündeki düşüncemize rağmen, eserle ilgili çalışmalarda bu ad tercih edildiği için mevcut adıyla adlandırılmıştır.

Söz konusu edat, Karahanlı Türkçesi metinlerinde hem ayrılma hâli görevindeki bulunma hâli ekiyle {+DA körü} şeklinde hem de yönelme hâli ekiyle {+GA körü} şeklinde kullanılmıştır.

Bağırsız tusulmaz **oğulda körü** / Bağirsak tapuğcı tususu **örü**
“**Vefasız (ve) hayırsız oğuldan** sadık hizmetçinin faydası **(daha) fazla(dır).**” (Li 2004: 318)

Bilgisiz **tapuğ kalmışta körü** / Biliglig uzmuş muyanı **örü**
“**Bilgisizin ibadet etmesinden** bilgilinin uyumasının sevabı **(daha) çok(tur).**” (Li 2004: 318)

Neçe ine tok erse yiyü turğu aş / Kişi aş **kişike körü** bir kağaş
“Ne kadar tok ise (de), insan (kendisine verilen) yemeği yemeli(dir); (ey) kardeş, yemeği **adam(ın)a göre** ver.” (Li 2004: 318)

Söz konusu yapı, Harezmi Türkçesi döneminden sonra sadece yönelme hâli ekiyle ve *köre* edatıyla {+GA köre} şeklinde kullanılmaya başlamıştır****. Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde de kullanılan bu yapı, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde {(y)A göre} şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Aña köre cümle şahâbalar ewleriçe bardılar, küçleri yeterinçe dünyâvıdın keltürdiler.
“**Ona göre** bütün sahabeler evlerine gittiler, güçleri yettiği kadar dünyalıktan getirdiler.” (Li 2004: 318)

Kilimünge köre kösül ayaknı.
“**Kilimine göre** ayağ(ın)ı uzat.” (Li 2004: 318)

Eger toz toprak kıyaşdan ... miñ kurla yarık bolsedi. Hanüz teñriniñ **yarıhlıkına köre** karañıdır.
“Eğer toz toprak (yani bu dünyadaki hayat) güneşten ... bin kat (daha) parlak olsa(ydı), henüz **Tanrı’nın aydınlığına** (yani öbür dünyaya) **nazaran** karanlıktır.” (Li 2004: 318)

Günine göre kürkin gey.
“**Gününe göre** kürkünü giy.” (Li 2004: 318)

İrte gice **aña göre** tanışık idevüz.
“Gece gündüz **ona göre** danışıyoruz.” (Li 2004: 318)

Andak kim **öz hod ahwalığa köre** ayta alurlar.
“Öyle ki **kendi durumlarına göre** konuşabilirler.” (Li 2004: 318)

Yana bir maslahat ruy berse **anga köre** amal kılğay-biz.
“Yine bir iş çıkarsa **ona göre** (gerekli) iş yapacağız.” (Li 2004: 318)

Günümüz Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde söz konusu yapının ayrılma hâli ekiyle

**** Ümit Hunutlu, “nazaran, nisbetle, bakarak” görevindeki *köre* (< kör-e) edatının, kullanım özellikleri ve yapısı bakımından zarf-fiil kökenli olduğunu; Harezmi Türkçesi sonrasında yaygınlık kazanan bu edatın, kökündeki *kör-* fiilinin anlam özelliklerine bağlı olarak yönelme hâli eki almış isimler istediğini söylemiştir (2019: 153). Ancak, çalışmamızda tarihî lehçe metinlerinden alınmış örneklerde de görüldüğü gibi, söz konusu edatın ilk kullanım örneklerinde isim unsuru ayrılma hâli eki görevindeki bulunma hâli ekini almaktadır.

karşılaştırma görevinde kullanıldığı görülmektedir (Yaman 2000: 115; Alkaya 2002: 283; Balcı 2014: 80; Harbalioğlu 2018: 1564-1567).

Tarihî lehçelerde örneğine rastlanmayan {+dAn köre<+dA körü} yapısının, karışık lehçeli eserlerden *Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik*, *Kitâb-ı Ferâ'iz*, *Karışık Dilli Kur'an Tercümesi* ve *Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi*'nde karşılaştırma işleviyle kullanılması oldukça ilginçtir. Son örneklerine Karahanlı Türkçesinde rastlanan bu arkaik yapının Oğuzca ile ilişkilendirilen karışık lehçeli eserlerde hem de Oğuzcaya ait {+dAn} ayrılma hâli ekiyle kullanılması, büyük bir ihtimalle {+dA körü} yapısını konuşma dilinde kullanmakta olan Türkçe konuşurlarının, temas lehçesi konumundaki Oğuzcadan etkilenecek yapıdaki hâl ekini değiştirdiklerini akla getirmektedir. Zira söz konusu yapı dönemin Oğuz Türkçesinde {(y)A göre} şeklindedir ve benzer ara formlar da karışık lehçeli metinlerde sıkça görülmektedir**** (Doğan 2020: 113-127).

Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik adlı eserin Bursa Orhan nüshasında {+dAn köre} yapısıyla kullanılan karşılaştırma örnekleri şunlardır*****:

Yâ Muhammed, sinün ümmetün hayrı bu bir dün içinde **yigrek ve artukrak** durur Dâvud birle Süleymânun kırkar yılkı **melikliginden köre**. 52a/7-8

“Ya Muhammed, senin ümmetinin bu bir gecedeki hayrı, **Davud ile Süleyman'ın kırkar yıllık hükümdarlığından daha makbul ve daha fazladır.**”

Peygamber hadîsi ol durur: Kim diri dutar erse ramazân ayınun yigirmi yidinçi dünini şubh vaktına degin ol **sevgülürek** durur maña ramazân ayını dükelin **saqlamağdan köre**. 54b/17-19

“Peygamber hadisi şöyledir: Ramazan ayının yirmi yedinci gecesini sabaha kadar [ibadetle] geçiren kişi, benim nazarımda **ramazan ayının tümüne riayet etmekten daha makbuldür.**”

Nefis birle çalışmak şevâbı **artuk** durur kâfir birle çalışmak **müzdinden köre**. 61b/22-24

“Nefis ile cihat etmenin sevabı, **kâfirlerle cihat etmenin sevabından daha fazladır.**”

Tâlüt aydur: Men bu süyi su birle sınavayım, düşmen birle berâber bolmadın her kim maña doğru erse bileyim. Maña az sü **yigrek** kim minüm birle köñli bir bolsa, **üküş süden köre**, kim köñli bir bolmaya. 83a/24-25

“Talut, ‘Düşmanla karşılaşmadan önce bu orduyu suyla imtihan edeyim, bana sadık olanları bileyim. Benim nazarımda bana gönülden bağlı az sayıdaki asker, **gönülden bağlı olmayan çok askerden daha iyidir.**’ dedi.

Eger ana, oğlanı arısuzından yursa men mü'mini yazukından yur-men. **Anadan köre** oğlanına **rahîm**-men kulum. 95b/22-23

“Eğer bir anne çocuğunu kirden arındırıyorsa, ben inanan kullarımı günahlarından arındırırım. Ben, kullarıma karşı **bir annenin oğluna olan merhametinden [daha] merhametliyim.**”

**** Ara form: Özellikle coğrafi olarak lehçelerin temas ettiği alanlarda meydana gelen ve geçiş alanlarında kalıcı ara lehçe biçimleriyle meydana gelen lehçe karışmasıdır. Ara formlar, temas sürecindeki iki lehçede de bulunmayan formların gelişmesiyle ortaya çıkar.

***** *Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik* adlı eserde söz konusu yapının 27 örneğine rastlanmıştır. Yazının hacmini artırmamak adına bu ve diğer yapılar için sadece 5'er örnek verilmiştir.

Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik adlı eserin Bursa Orhan nüshasında {+dAn + köre} yapısıyla aynı işlevde kullanılan {+dAn + sıfat + rAk}, {+dA}, {isim + içinde / arasında}, {dağı / dağı + sıfat + rAk}, {(y)A köre} gibi ek ve yapılar da rastlanmaktadır:

Aydur: receb bir ırmağ adı durur uçmak içinde. Anuñ şuvı **südden ağırak** durur, **baldan datlurak** durur, **kardan şovuğırak**. 22b/5-7
“Dedi ki Receb cennetteki ırmaklardan birinin adıdır. Onun suyu **sütten daha beyaz, baldan daha tatlı ve kardan daha soğuktur.**”

Ayıtğıl yâ Muhammed, zamâne issisinden kaçır-siz, çalışa barmas-siz, cehennem issisi **andan katırak** durur, aña nite döye-siz. 26b/21-22
“Ey Muhammed, de ki ‘Şimdiki sıcaktan kaçıp cihada katılmıyorsunuz. Cehennem sıcakı **bundan daha fazladır**, ona nasıl dayanacaksınız?’”

Su’âl: kün **ulurak** durur **aydan**, ne hikmet durur kim oruçı ay birle yâz kıldı. Şehr-i ramazân didi, eyyâm-ı ramazân dimedi. 31b/7-8
“Soru: [Bu sözde] günün **aydan daha yüce** olmasının hikmeti nedir ki orucu ayla birlikte andı; ramazan ayı dedi, ramazan günleri demedi?”

Dağı bir ma’nî birle bu ay meşeli Yūsufa menzer. Ya’kübuñ ‘aleyhi’s-selâm on iki oğlu bar erdi. Kâmusından Yūsufi sever erdi. Ve **dükelinden ‘azırak** erdi. Hem andayuk bir yıl on iki ay durur. **Dükelinden** ramazân ayı **ulurak** durur. 38a/2-4
“Başka bir deyişle bu ay (ramazan ayı) Hz. Yusuf’a benzer. Hz. Yakub’un on iki oğlu vardı, o hepsinden çok Yusuf’u severdi. Yusuf **hepsinden daha değerliydi**. Aynı onun gibi bir yıl on iki aydır, ramazan ayı **hepsinden daha yücedir.**”

Bu ay içinde bir dün kelür, adı leyletü'l-kâdr durur. Ve ol bir dün şevâbı **miñ aydan yigrek** durur. 38a/17
“Bu ay içinde kadir gecesi denen bir gece vardır. O gecenin sevabı **bin aydan daha hayırlıdır.**”

Tağrı ‘azze ve celle vahy kıldı Âdeme: **Künlerde** maña âzîne küni **sevgülüre** durur kim anuñ içinde kullarumuñ yazukın yoyar-men. **Vakıtlarda** maña receb ayınuñ onbişinci küni **sevgülüre** durur kim anuñ içinde kullaruma hayr ulaştırur-men ve rüzîlerin döşetir-men ve **aylarda** maña ramazân ayı **sevgülüre** durur kim anuñ içinde yazuklu kullaruma rahmet nazarı birle bakar-men. 45b/4-8
“Allah, Hz. Adem’e şöyle vahiy gönderdi: ‘Benim nazarımda cuma günü **diğer günlerden daha makbuldür**. Çünkü o gün kullarımın günahlarını bağışlarım. Recep ayının on beşinci günü **diğer zamanlardan daha makbuldür**. Çünkü o ayda kullarıma hayırlar verip, rızıklarını paylaştırırım. Ramazan ayı **diğer aylardan daha makbuldür**. Çünkü o ayda kullarıma rahmet nazarıyla bakarım.’”

Ferişterde ‘arşı kötüren ferişter korkusu **artuğırak** durur. **Âdemilerde** ‘âlimler korkusu **artuğırak** durur. Tağrı ‘azze ve celle korkulu ‘âlimleri ögmiş durur. 90b/1-5
“Arşı taşıyan meleklerin [Allah] korkusu, **diğer meleklerden daha fazladır**. Alimlerin [Allah] korkusu, **diğer insanlardan daha fazladır**. Allah, kendisinden korkan alimleri övmüştür.”

Bu kamu ayıttığımız körklü durur ve kim imdi aydıarmen **dağı körklürek** durur. 39a/15

“Bütün bu söylediklerimiz güzeldir. Şimdi söyleyeceklerim [onlardan] **daha güzeldir.**”

Döst biş lañife söz minden işitgil, yāz dutğıl. Dördi körklü durur, bişinçisi **dağı körklürek** durur. Ol kün kim Yūsuf kuyudan çıkdı, şükr kılmadı velākin zindāndan çıkdığına şükr kıldı. 107a/10-12

“Ey dost, benden beş güzel söz dinle ve aklında tut. Dördü güzeldir, beşincisi [onlardan] **daha güzeldir.** Hz. Yusuf kuyudan çıktığı gün şükretmedi, ama zindandan çıktığı gün şükretti.”

Tağı ‘Uzeyr peygāmbere eşeği ‘**acebrağ** durur **eşekler içinde.** Anuñ için kim dünyāda eşek delim bar erdi. Velākin hiç eşek ‘Uzeyr peygāmbere eşeginleyü yüz yıldan şonra kirü dirilmedi. Dağı Süleymān peygāmbere hüdhüdi ‘**acebrağ** erdi **dükel hüdhüdler arasında** yalavaçlık kılup, bitini iltüp ketüren ol erdi. Tağı kūr’ān ‘**acebrağ** erdi **dükeli kitāblar arasında.** Anuñ için kim kitāblarda hiç kitāb yir yüzine inmedi kūr’ān kibi kim dükelin mensūh kıldı. 51a/3-8

“Üzeyir peygamberin eşeği **diğer eşeklerden daha acayıptir.** Çünkü dünyada çok eşek vardı, ancak hiçbiri Üzeyir peygamberin eşeği gibi yüz yol sonra tekrar dirilmedi. Süleyman peygamberin hüthüdü, bütün **hüthütlerden daha acayıpti.** [Çünkü] elçilik yapan ve haber getirip götüren oydu. Kuran, **bütün kitaplardan daha acayıpti.** Çünkü Kuran gibi kendinden öncekilerin hükmünü ortadan kaldıran başka hiçbir kitap inmedi.”

İblīs ilk hālde tañrıya ol kadar yakın erdi kim dükeli yakınlar **aña köre yırağ** erdi. Şon hālde ol, ol kadar ırağ boldı, dükeli ırağlar **aña köre yakın** boldı. 160a/21-23

“İblis, önceleri Allah’a o kadar yakındı ki [şu anda] bütün yakın olanlar **ondan [daha] uzaktı.** Sonunda [Allah’tan] o kadar uzak oldu ki bütün uzak olanlar **ondan [daha] yakın** oldu.”

Behçetü’l-Hadâ’ik fi-mev’izati’l-halâ’ik’te bazen karşılaştırma işlevindeki birden fazla yapının aynı cümle içinde yan yana kullanıldığı da görülmektedir:

Her kim ramazān ayı içinde ‘ilm meclisine irse ve oturup ‘ilm dinlese **yigrek** durur ol kula miñ kurla **hac kılmağdan** dağı miñ kurla ‘**umre kılmağdan** dağı miñ kez **ğāzilik kılmağdan köre** kendü nefsi birle dağı mālī birle **yigrek** bola miñ miñ **tā’at kılmağdan**, tağı irteye degin **oyanuğ bolmağdan köre**, dağı miñ miñ kez ramazān ayından ayruğ ayda **oruç dutmağdan köre**, tağı **yigrek** bola miñ miñ kul **āzād kılmağdan köre**, dağı **yigrek** <bola> miñ miñ akça **şadağa kılmağdan köre**, yok durur Tañrıya **sevgülürek** yir yüzinde hiç ‘ilm meclisinde **dinlemekden köre**, hāşşa ol meclis kim anda Tañrıyı yāz kılalalar. 46a/10-14

“Her kim ramazan ayında ilim meclisinde oturup ilim dinlese, o kul için bin defa **hacca gitmekten**, bin defa **umreye gitmekten**, bin kez **gaza yapmaktan**, kendi nefsi ve malı ile binlerce **ibadet etmekten**, sabaha kadar **uyanık kalmaktan**, ramazan ayı dışındaki binlerce ayda **oruç tutmaktan**, binlerce köle **azat etmekten** ve binlerce **sadaka bağışlamaktan daha hayırlıdır.** Allah için, dünyada ilim meclisinde [bulunup ilim] **dinlemekten daha hoş** bir şey yoktur, özellikle de Allah’ı andıkları ilim meclisi[nde].”

Melik celle celâluhu aydur: Men ol hâlde **yakınrağ**-men size **anadan atadan köre**. Men ol hâlde **yakınrağ**-men aña **oğlanlarından**. Men ol hâlde **yakınrağ**-men **nefsinden köre**. Men yakınrağ-men ol hâlde **fehminden**.147b/14-17

“Allah [şöyle] buyurur: ‘O hâlde ben size **ana babalarınızdan daha yakınım**. O hâlde ona **çocuklarından daha yakınım**. O hâlde **kendi nefsinden daha yakınım**. O hâlde [ona] **kendi idrakinden daha yakınım**.’”

Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik adlı eserin Bursa Orhan nüshasında karşılaştırma göreviyle sıkça kullanılan {+dAn köre} yapısı, Oğuzcaya aktarılan diğer nüshalarda^{*****}, {+dAn} ekiyle veya {+(y)A göre} yapısıyla karşılanmıştır. Söz konusu yapının anlaşılamadığı bazı yerlerde de müstensihler ya yapıyı koruyarak sadece Oğuzca ses özelliklerine uydurmuşlar ya da görmezden gelerek metinden çıkarmışlardır.

Kitâb-ı Ferâ'iz adlı eserde {+dAn köre} yapısıyla kullanılan karşılaştırma örnekleri şunlardır:

kaçan kim er karındaş oğlanları bir oğul var bolsa niceme kim ırak bolsa **evlârağ** bolur mîrâşa atası **er karındaşından göre** 63b/1-2

“Ne zaman ki erkek kardeşlerden birinin oğlu olsa, ne kadar uzak olsa da babası mirasa **erkek kardeşinden daha layıktır**.”

bir er bir urağutı almış bolsa ve bu er oğlu bu urağut anasını urağutluğa almış bolsa bu er oğlının bunung kayın anasından oğlu doğmuş bolsa ve oğul öldi andan bu oğul kaldı bunung oğul oğlu kaldı imdi oğul oğlu **evlârağ** durur **karındaşdan göre** 71a/24

“Bir adam bir kadınla evlense, bu adamın oğlu da o kadının annesiyle evlense, bu adamın oğlunun kayınvalidesinden bir çocuğu doğmuş olsa ve adamın oğlu ölüp bu çocuk yani oğlunun oğlu kalmış olsa, oğlunun oğlu mirasa **[oğlunun] kardeş[ler]inden daha layıktır**.”

Kitâb-ı Ferâ'iz'de sadece ayrılma hâli eki de {+dAn köre} yapısıyla aynı görevde kullanılmaktadır:

kaçan kim ata bir ata atası oğlu diri bolsa **evlârağ** bolur mîrâşa **mevlâdan** ve mevlâ azad kılan bolur ve azad kılan **şamudan ırak** 'aşaba bolur 63b/6-7

“Ne zaman ki babaları aynı baba babası oğlu (amcası (?)) yaşıyor olsa, mirasa **azat kıl[ın]andan daha layıktır**. Mevla, azat kıl[ın]an köledir ve **bütün mirasçılardan uzak** mirasçıdır.”

abüyüsuf ve muhammed kavlinde **irkekden egsükirek dışiden artukurağ** biresin 64a/18-19

“Ebu Yusuf ve Muhammed nazarında [hünsaya (çift cinsiyetli)] **erkekten daha az, kızdaki daha fazla** [miras] verilmelidir.”

eger kız kıızı birle kızının kızının kıızı bolsa māl kamu kız kızına böle eger üç kızları kalsa biri **birinden asrarak** māl **şamudan yakınırağa** böle 70a/7

“Eğer kızının kıızı ile kızının kızının kıızı olsa malın tamamını kızının kızına versin. Eğer biri **diğerinden daha öncelikli** (öz veya üvey) üç kıızı kalsa malı **hepsinden daha yakın olana** versin.”

***** Bu nüshaların ikisi Süleymaniye Kütüphanesinde (İbrahim Efendi, Yazma Bağışlar), biri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde, biri de Almanya'da bulunmaktadır.

Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi'nde {+dan köre} yapısıyla meydana getirilen karşılaştırma örnekleri şunlardır:

ve biz **yavukrakuz** anga **boynundağı sünügün damarından köre**
11b/11 (Uyansoy Hillhouse 2006: 32)

“Biz ona **boynundaki şah damarından daha yakınız.**”

ķadr tün kim [...] řā'at kılsa **yigrek** turur kim ol **ming [...]**den **köre**
211a/16 (Yılmaz 2007: 106)

“Kadir gecesinde ibadet etse, **bin [ay]dan daha hayırlıdır.**”

... sanga ve sening ümmetinge **yigrek** turur seksen yıl řā'at **kılmışlardan köre** 211b/8 (Yılmaz 2007: 107)

“Sana ve senin ümmetine seksen yıl **ibadet edenlerden daha hayırlıdır.**”

Karışık Dilli Kur'ân Tercümesi'nde {+dan köre} yapısı dışında karşılaştırma işleviyle kullanılan ek ve yapılar da bulunmaktadır:

ķamu nese adlardan luğatlerden tā yitmiş miñ luğat söz söyledi ve **ķamu luğatlerden fāzılıraq** Tāzī tili erdi. (037b/07) (Müfettişoğlu 2006: 48)

“Bütün eşya isimlerinden, kelimelerden yetmiş bin kelime[lik] söz söyledi. **Bütün dillerden daha faziletli olan** Arapçaydı.”

uçmakta kuşlar bolur kim bularıñ yidmiş ķanatı bolur. Andan kelür, uçmaq ħalkı ileyinde tüşer, tegme bir ķanatında bir türlü aş bolur: **ķardan aķıraq, baldan tatlıraq, südden yumşakıraq.** (048a/04-6) (Müfettişoğlu 2006: 65)

“Cennette yetmiş kanadı olan kuşlar vardır. Gelip cennet halkının karşısında [yere] düşer, her kanadında **ķardan daha beyaz, baldan daha tatlı, südden daha yumuşak** bir yiyecek vardır.”

Ayıttı: bu süretler içinde bir āyet bar **miñ āyetten anıñ fāzlı artuķ.** (053a/07) (Müfettişoğlu 2006: 73)

“Dedi ki bu sureler içinde **bin āyetten daha değerli** bir āyet var.”

Payķambar ‘aleyhi’s-selām ayıttı: saņa **bundan yigrek** ne erse öğreteyim. (054a/07) (Müfettişoğlu 2006: 74)

“Peygamber buyurdu: Sana **bundan daha iyi** ne öğreteyim?”

ve ģāzılıķta bular turur **uluğ derece içinde ol kişilerden kim nafaķa kılmış turur.** (056a/01-02) (Müfettişoğlu 2006: 77)

“Bunlar, gazilikte **nafaķa temin eden kişilerden [daha] yüksek mertebededir.**”

ve bularıñ ortancası ķarındaşı aydur kim **bularda ‘adli fāzlı artuķ** erdi, ayıttı ayıdmadum mu sizge tesbīħ kılıñ şükür kılıñ sizge birdükine. 125b/9 (Toker 2000: 46)

“**Adalet ve fazilet [bakımından] bunlardan üstün** olan ortanca kardeşleri, ‘Verdikleri için [Allah’a] şükredin ve onu anın diye size söylemedim mi?’ dedi.”

taķı cehānda **sinden körklü** yok turur tidi. 140b/15-16 (Toker 2000: 67)

“‘Dünyada **senden [daha] güzel** yoktur.’ dedi.”

Paygâmbar - ‘aleyhi’s-selâm - ayttı: Her kim bu Kıyâmet sûret okısa, Cebre’il ayttı, ol mü’min turur ve **yüzi nûrlu** bolur **halklar içinde**. (155b/07) (Uygun 2007: 66)
“Peygamber buyurdu: Cebrail dedi ki her kim Kıyamet suresini okusa o mümindir ve yüzü **bütün insanlardan [daha] nurludur.**”

Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi’nde {+dAn köre} yapısıyla meydana getirilen karşılaştırma örnekleri şunlardır:

Ve eger seferde bolsa, oruç aña ziyân kılmasa, oruç dutmak revâ bolga **yigrek-turur yimekten köre**. 9b/16-10a/01
“Eğer yolculukta olsa ve oruç ona zarar vermese, oruç tutmak uygundur ve **orucu yemekten (oruç tutmamaktan) daha iyidir.**”

Yigrek-turur bizim katımızda **temettu’dan ve ifrâddan köre** kırân. 015b/03
Bize (Hanefî mezhebi) göre, kıran [haccı] **temettü ve ifrad [hacları]ndan daha iyidir.**

Ve eger ikrâr biren erniñ uzak ve yakın mîrâs-ħoresi bar erse ol **hakraq-turur ikrâr birdügi erden köre**. 038b/15
Eğer ikrar veren (birinin hakkını teslim eden) kişinin uzak veya yakın mirasçısı, **ikrar verdiği (hakkını teslim ettiği) kişiden daha fazla hak sahibidir.**

Ve eger [ikegü] da ‘vî kılrsa oğlum diyü, birisi teninde nişân birse, ol **hakaq-turur birisinden köre**. 60b/15-17
“Eğer iki kadın ‘Bu benim çocuğumdur.’ diye iddia etseler, çocuğun vücudundaki [herhangi] bir işareti [doğru olarak] söyleyen **diğerinden daha haklıdır.**”

Ve eger ata anası bolmasa kız qarındaş **hak** bolga **ata kız qarındaşından ve ana kız qarındaşından köre**. 076a/17-076b/01
“Eğer [kişinin] ana babası yoksa, [anne babası aynı (öz)] kız kardeşi, **üvey kız kardeşlerinden daha çok hak sahibidir.**”

SONUÇ

İlk olarak Uygur Türkçesi metinlerinde örneğine rastlanan {+dA körü} yapısı, *Kutadgu Bilig*’de de sıkça kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminden sonra tarihî Türk yazı dillerinde örneklerine rastlanmayan bu yapı, lehçe temas süreçlerinin bir sonucu olarak karışık lehçeli eserlerden bazılarında {+dAn köre} şeklinde karşımıza çıkmaktadır. XIV. yüzyılda yazılan *Behçetü’l-Hadâ’ik fî-mev’izati’l-halâ’ik*, *Kitâb-ı Ferâ’iz*, *Karışık Dilli Kur’ân Tercümesi* ve *Kudurî (el-muhtasar) Tercümesi*’nde örnekleri görülen bu yapı, arkaik unsurların karışık lehçeli eserlerde yazıldıkları dönem ve sahaların ses ve şekil özelliklerine uygun hâle getirilerek kullanıldıklarını gösteren önemli örneklerden biridir.

Söz konusu yapı ile ilgili dikkat çeken bir husus da {+dAn} ekinin aynı görevde kullanılmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi ayrılma hâli görevindeki bulunma hâli eki, Köktürkçe döneminde bir sıfatla beraber karşılaştırma görevinde kullanılmaktaydı. Ancak Uygur Türkçesi döneminde *körü* edatıyla oluşturulan {+dA körü} yapısının ortaya çıktığı ve bu yapının Karahanlı Türkçesi döneminde (*Kutadgu Bilig* adlı eserde) kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum, daha eski olmasına rağmen belli bir dönem ağız özelliği olarak kullanılan {+dA körü} yapısının Uygur Türkçesi döneminde yazı diline girdiğini, Karahanlı Türkçesi döneminden sonra da çeşitli sebeplerle yazı dili dışında kaldığını akla getirmektedir. Daha sonraki süreçte sadece karışık lehçeli eserlerde görülen bu yapı, günümüz Türk lehçelerinden bazılarında hâlâ kullanılmaktadır.

Karışık lehçeli eserlerle ilgili metin yayımları hemen hemen tamamlanmış, bu eserlerin meydana getirilme zamanları ve şartları üzerine tartışmalar günümüze kadar süregelmıştır. Karışık lehçeli eserlerde rastlanan {+dan köre} benzeri yapılar, bu eserler üzerine daha derinlemesine çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili Eski Anadolu Türkçesine giriş*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Alkaya, E. (2002). *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Balcı, O. (2014). Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde çekim edatlarının istemleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3/3, s. 72-93.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izati'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Doğan, C. (2020). *XIV-XV. yüzyıl tarihî Türk yazı dillerinde dil karışmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Harbalioğlu, N. (2018). Türkiye Türkçesindeki göre edatı ile Yeni Uygur Türkçesindeki köre edatına dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7/3, s. 1558-1572.
- Hunutlu, Ü. (2019). Türk dilinde çekim edatlarının isim hâli tercihleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 8/1, s. 133-158.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Li, Yong S. (2004). *Türk dillerinde sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Müfettişoğlu, C. (2006). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi (Yazmanın 037b-072a Yaprakları Üzerinde Dil İncelemesi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 tarihli bir Eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk Dili tarihinde 'olga-bolga' sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1973-1974, s. 59-157.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Toker, O. (2000). *Karışık dilli Kur'an tercümesi (Varak no: 109b-144a)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uyansoy Hillhouse, A. (2006). *Karışık dilli Kur'an çevirisi (1a-37a)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uygun, A. (2007). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi yazmanın 144b -183a yaprakları üzerinde dil incelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımından karşılaştırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Yılmaz, R. (2007). *Karışık dilli Kur'an tercümesi (Yaprak No: 183b-222a)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Extended Abstract

Various opinions have been put forward on the formation of the written language based on Oghuz Turkish and the discussions about the texts called mixed language works because they contain different dialect features which have occupied the field of Turcology for a long time. However, no full consensus has been reached on these two issues yet. Three main views are dominant about the formation of mixed dialect works and their place in the history of Turkish language. According to the first view, Anatolian centered Oghuz Turkish gradually became a written language with the mixing of Oghuz elements with the Old Turkish written language tradition. According to the second view, the mixed dialect works were formed by the authors of Central Asian origin mixing their native dialects with Oghuz Turkish, which they acquired as the second dialect in the Anatolian region, where they came later through migrations. According to the third view, as a result of the interaction of the Oghuz elements, who continued to live in and around Khorasan, with the Turkish tribes who have the tradition of the Old Turkish written language, it started to become the written language in this region, and the texts called mixed dialect works were also written in this region. Many suffixes and structures

have been used for the comparative function in the historical course of Turkish. In the Köktürk Turkish period, the comparative task was fulfilled by the suffix of locative in place of suffix of ablative. In the texts of Old Uyghur Turkish, the first examples of the *körü* preposition are seen. The {+dAn köre} structure in the comparison function, which is the subject of our study, is used as {+DA körü} in the texts of this period. This preposition is used in the texts of Karahanlı Turkish both as {+DA körü} and {+GA körü}. This structure started to be used in the form of {+ GA köre} with only the suffix of dative and the preposition of köre after Harezm Turkish. This structure, which is also used in Kipchak Turkish and Chagatay Turkish texts, appears in the Old Anatolian Turkish texts as {+(y)A göre}. In contemporary Turkish dialects such as Uzbek Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karakalpak Turkish and New Uyghur Turkish, the aforementioned structure in the function of comparing with the suffix of ablative is seen (Yaman 2000: 115; Alkaya 2002: 283; Balcı 2014: 80; Harbalioglu 2018: 1564-1567). It is quite interesting to use the {+ dAn köre <+dA körü} structure, which is not seen in historical dialects in the comparison function, in the mixed dialect works such as Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik, Kitâb-ı Ferâ'iz, Translation of Mixed dialect Qur'an and Translation of Kudurî (el-muhtasar). The use of this archaic structure, the last examples of which are found in Karahanlı Turkish, in mixed dialect works associated with Oghuz Turkish, as well as with the suffix of ablative {+ dAn} belonging to Oghuz Turkish shows that Turkish speakers who use the {+ dA körü} structure in their spoken language are influenced by the Oghuz dialect, because the structure in question is in the form of {+ (y)A göre} in Oghuz Turkish of the period, and similar intermediate forms are frequently seen in mixed dialect texts (Doğan 2020: 113-127). In the Bursa copy of the work titled Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik, there are also suffixes and structures such as {+dAn + sıfat + rAk}, {+dA}, {isim + içinde / arasında}, {dağı / dağı + sıfat + rAk}, {+(y)A köre}, used in the function of structure {+ dAn + köre}. The {+ dAn köre} structure, which is frequently used in the function of comparison in the Bursa copy of the work titled Behçetü'l-Hadâ'ik fî-mev'izati'l-halâ'ik has been met with the suffix {+ dAn} or {+ (y)a göre} structure in other translations in Anatolian Turkish. In places where the structure in question could not be understood, the translator either preserved the structure and adapted it only to the sound features of Oghuz or ignored it and removed it from the text. The {+ DA körü} structure, which is not seen in historical Turkish written languages after the period of Karahanlı Turkish, appears as {+ dAn köre} in some of the mixed dialect works as a result of dialect contact processes. This structure, whose examples can be seen in mixed dialect works, is one of the important examples showing that archaic elements are used by making them suitable to the period for phonetic and morphological features. Structures like {+ dAn köre} found in mixed dialect works show that more in-depth studies should be done on these works.

